

ARHIVSKA GRAĐA TAJNOG VATIKANSKOG ARHIVA KOJA SE ODNOSI NA RIJEČKU REGIJU

*Ivan Grah
Gračišće*

Uvod

Tajni Vatikanski arhiv smatra se danas najznamenitijim i najvažnijim arhivom svijeta po obilju građe i po raznolikosti svojih fondova, koji su se počeli slijevati na jedno mjesto od XVII stoljeća dalje. Pojedini fondovi Vatikanskoga arhiva tako su veliki i bogati građom da se i dalje vode i nazivaju arhivima.

Prvi počeci ove ustanove sežu u Konstantinovo doba (313), međutim vrlo je malo arhivske građe sačuvane do pape Inocenta III (1198-1216). Ovaj je papa počeo redovito voditi knjige papinskih pisama. „Registra Vaticana“ čuvala su se uz ostale dragocjenosti i zajedno se smatrali „thesaurum papae et romanae Ecclesiae“. Zbog čestih scoba i bježanja pape iz Rima od XIII do XV stoljeća stradavao je papin arhiv. Pape XVI stoljeća nastojali su skupiti opet na jedno mjesto rasutu građu širom Italije i južne Francuske. Taj je pothvat uspio ostvariti papa Pavao V (1605-1621) osnovavši Vatikanski arhiv. Godine 1783. u Vatikanski je arhiv bio dopremljen posljednji kontingent građe koji se kroz više stoljeća čuvao u Avignonu u Francuskoj. Tek su fondovi bili kompletirani, kad je car Napoleon 1810. nasilno dao odvesti gotovo sav Vatikanski arhiv u Pariz, gdje je namjeravao koncentrirati sve važnije povijesne arhive osvojenih država. Nakon Napoleonova pada Vatikanski je arhiv bio vraćen u Rim uz ogromne gubitke građe, tako je napr. iz serije Lateranskih registara propalo više od 2.000 volumena. Papa Leon XIII svjestan važnosti arhivske građe Vatikanskoga arhiva u naučne svrhe otvorio je Vatikanski arhiv i građu proglasio pristupačnom ozbiljnim istraživačima. Bilo je to 1880. godine. Od tada su pojedine države i narodi otvorili oko 120 nacionalnih instituta, središta, udruženja za proučavanje i izdavanje građe Vatikanskog arhiva koja se odnosi na dotične narode i države.

Važniji fondovi i arhivi

Teško je u kratko iznijeti cjelovitu i organsku sliku sadržaja Vatikanskog arhiva bilo zbog množine fondova, bilo zbog nepridržavanja principa provenijencije. Kao tipičan primjer može se navesti slučaj volumena Vatikanskih registara koji potječu od više tvoraca: Apostolska komora (Camera apostolica), Kancelarija (Cancelleria apostolica), Tajništvo (Secreteria apostolica) i Tajništvo brevea (Segreteria dei Brevi).

1. Prvo mjesto pripada svakako fondu Službenih i ovjerenih papinskih pisama, tzv. bula i brevea (*Bullae et Breve*). Fond se dijeli na Vatikanske, Avinjonske i Lateranske registre.

1a. Vatikanski registri obuhvaćaju djelomično spise pape Ivana VIII (872-882) i Grgura VII (1073-1085) i dalje gotovo sve spise ili bule od pape Inocenta III (1198-1216) do Pija V (1566-1572). Ova serija od 2020 volumena smatra se najboljim izvorom za evropsku povijest od XI do XVI stoljeća. August Theiner u svom djelu: *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium Historiam illustrantia*, Tomus primus, 1198-1549, Romae Typis Vaticanis, 1863, donosi tekst 6 bula za pićansku biskupiju, 17 za pulsku, 9 za porečku, 3 za novigradsku, 34 za tršćansku, 11 za senjsku, 15 za krčku, 4 za rapsku, 9 za osorsku, 6 za krbavsku i 4 za modrušku.

1b. Avinjonski registri u 349 volumena obuhvaćaju bule i nešto drugih spisa pape Klementa V (1305-1314) do Benedikta XIII (1724-1730).

1c. Lateranski registri s 2467 volumena obuhvaćaju bule i brevee od pape Bonifacija IX (1389-1404) do Leona XIII (1878-1903). Iako je gotovo toliko volumena ove serije propalo za vrijeme Napoleonova pothvata, ipak ostaje najbogatija po broju knjiga.

2. Slijede još bogatiji fondovi registara i zbirki minuta i prijepisa Brevea od 1490. do 1908. godine, zatim Pisma velikašima je prinčevima (*Epistulae ad Principes*) 1560-1920 i Latinska pisma (*Litterae latinae*) od XVIII do XIX stoljeća. U ovom fondu nalaze se do 1852. odgovori pape ili kongregacije na periodične izvještaje pojedinih biskupa Svetoj Stolici (*Relationes ad Limina*). Ovi fondovi broje mnogo tisuća volumena s građom koja se odnosi i na našu Regiju.

3. Fond ili serija Registara molbi (*Registri delle Suppliche*) s oko 7400 volumena velikog formata sadržava prijepise molbi i odgovora raznog sadržaja s priložima od 1342. do 1899. i seriju originala do 1903. godine.

4. Fond Apostolske komore (*Camera Apostolica*) pored sastavljanja, registriranja i otpreme papinih pisma sadržava pisma, račune, obaveze, podavanja, takse, razne oproste, itd. u razdoblju od XIII do XIX stoljeća. Građa ovog fonda odnosi se i na biskupije koje su postojale u našoj Regiji: Pićan, Pula, Poreč, Novigrad, Kopar, Trst, Osor, Krk, Rab, Senj i Modruš.

5. Koncistorijalni arhiv ili fond ima veliku dokumentarnu važnost: ovamo spadaju i dijelovi fonda Kardinalskoga zbora, Kongregacije za biskupe, Kongregacije koncila, Kongregacije obreda, Kongregacije sakramenata, sudišta Svete rimske Rote, Signature i Apostolske datarije. Ovdje se mogu pročitati informativni procesi, istrage i postupci oko izbora biskupa između 1563. i 1905. godine za biskupe naše Regije: ima 7 dosjea za Pićan, 13 za Pulu, 9 za Poreč, 12 za Novigrad, 1 za Osor, 10 za Krk, 10 za Rab i 15 za Senj i Modruš. U Koncistorijalnoj kongregaciji ima također građe koja se odnosi na našu Regiju u vremenu od 1598. do 1908. godine. Građa se odnosi na promjene granica pojedinih biskupija, na ukidanje ili sjedinjenje nekih biskupija, na odreknuće kojeg biskupa, itd. Po dva se predmeta odnose na Pićan, Pulu i Senj, a jedan na Novigrad.

U Koncistorijalnom arhivu čuva se originalna građa Apostolske vizitacije kardinala Valiera dalmatinskim i istarskim biskupijama od 1579. do 1580. godine (*Visitae apostolicae Dalmatiae et Istriae*). Riječ je o detaljnom izvještaju stanja u svim župama biskupija Raba, Krka, Osora, Pule, Poreča, Novigrada, Kopra i Trsta. Opisi samih vizitacija i razni prijepisi pohranjeni su u Arhivu biskupske kurije u Veroni (*Archivio della Curia vescovile di Verona, Italia*), gdje je Valier bio rezidencijalni biskup. Građa Apostolskih vizitacija upravo je u toku novoga sređivanja. Ne postoje nikakvi indeksi ni inventari. Glavni arhivist koji radi na toj

građi došao mi je ususret, dao na uvid privremeni popis svih vizitacija, ali smo uzalud tražili podatke koji bi se odnosili na pićansku biskupiju ili dijelove istarskih biskupija koji su bili pod austrijskom vlašću. Za tršćansku biskupiju izričito ističe sam Valier da neće vizitirati austrijski dio. Austrijske vlasti nisu dopuštale da papini izaslanici pohode bilo koju župu pod njihovom vlašću. Pićanski se biskupi tuže papi da im za vrijeme pastirskih pohoda državne vlasti ne dopuštaju zadržavanje u pojedinoj župi više od sunčanog dana, tj. od zore do mraka.

Izgleda da o Grisonijevoj vizitaciji tršćanske biskupije iz 1558. godine nema građe u Koncistorijalnom arhivu, nego se ona čuva u Mletačkom državnom arhivu u fondu Sveti oficij (Arhivio di Stato di Venezia, Santo Ufficio, 1558.).

U Koncistorijalnom arhivu postoji građa koja se odnosi na vizitaciju Osora, Krka i Raba (1603), Ljubljane (1620) i Novigrada (1630).

6. Fond Kongregacije Koncila ima također veliku dokumentarnu vrijednost i za našu Regiju, jer su tu pohranjeni trogodišnji ili četverogodišnji izvještaji pojedinih biskupa o stanju u njihovim biskupijama (Relationes ad Limina). Građa se čuva u kutijama pod originalnom signaturom, tj. kraticom latinskoga naziva biskupije. Starija je građa manjkava, izvještaji su redovitiji iz mletačkoga dijela negoli iz austrijskoga. Navest ću samo granične godine izvještaja ad Limina pojedinih biskupija: Pićan 1589-1780, Poreč 1588-1871, Pula 1592-1801, Novigrad 1588-1806, Kopar 1606-1801, Trst 1590-1895, Osor 1635-1806, Krk 1607-1875, Rab 1589-1803, Senj i Modruš 1602-1826.

7. Arhiv ili fond Državnog tajništva (Secreteria di Stato) kao središte Papine kurije i diplomatske službe Svete Stolice čuva bogatu građu za proučavanje novije i nove povijesti mnogih država. Starija je građa odlagana pretežno po teritorijalnim kriterijima, po nuncijaturama i poslanstvima i po osobama te obuhvaća raspon vremena od 1500. do 1815. U toj građi postoji preko 300 volumena službenih dopisa biskupa Državnom tajništvu. Što se tiče naše Regije postoji 5 dopisa pićanskih biskupa, (1647-1714) 15 pulskih, (1657-1783), 25 porečkih (1645-1739), 13 novigradskih (1650-1781), 9 tršćanskih (1650-1747), 18 koparskih (1655-1757), 12 senjskih (1680-1762), 21 krčkih (1590-1737), 28 rapskih (1664-1738) i 8 osorskih (1720-1756).

Što se tiče Nuncijatura za našu su regiju važne Bečka i Mletačka. Ako se u Bečkoj nuncijaturi 9 općih predmeta (1607-1675) i 11 postupaka o izboru biskupa odnosi na malu pićansku biskupiju, sigurno ima više građe koja se odnosi na senjsku i dio tršćanske i pulske biskupije. Analogno za ostale biskupije mora postojati građe u Mletačkoj nuncijaturi.

Novija građa tj. od 1814. godine dalje odlagana je po vrlo detaljnom planu, koji predviđa 300 rubrika.

8. Arhiv ili fond Datarije posjeduje i bogatu zbirku informativnih procesa (Processus Datariae) o izboru novih biskupa u vremenu od 1622. do 1900. Za pićansku biskupiju ima samo jedan postupak (1630), za pulsku 14 (1655-1778), za porečku 11 (1633-1827), za novigradsku 7 (1655-1793), za senjsku 1 (1730), za krčku 16 (1623-1880), za rapsku 13 (1636-1795) i za osorsku jedan (1696).

9. Fondovi Tridentinskog koncila (1545-1621) i Prvog Vatikanskoga (1869-1870) čuvaju intervente i sudjelovanje biskupa Riječke regije.

10. Konačno treba spomenuti i nekoliko dragocjenih zbirki kao Miscellanea ili Razno s građom koja datira od IX stoljeća do XVIII. Zatim Diplomatički arhiv koji posjeduje oko 8000 pergamena i dokumenata od IX do XIX stoljeća. Arhiv Anđeoske tvrđave s oko 8500 dokumenata koji su smatrani najdragocjenijom vatikanskom građom od diplome Otona I (936-973) do XVII stoljeća.

Naučnoobavještajna sredstva i pomagala

U predsooblju velike čitaonice za proučavanje arhivske građe nalazi se bogat knjižni fond arhivske biblioteke sa stručnom literaturom, raznim enciklopedijama, povijesnim i arhivskim edicijama na raznim jezicima i katalogima objelodanjene građe iz Vatikanskog arhiva. U samoj čitaonici ima jedan regal priručnika, kronologija, kronotaksa i Theinerova izdanja najstarije građe. U čitaonici ima mjesta za stotinjak istraživača. Uz čitaonicu (Sala di consultazione) ima posebna soba gdje su u metalnim regalima poredani na raspolaganje korisnicima razna kazala, indeksi, repertoriji, inventari i originalni urudžbeni zapisnici pojedinih tvoraca fondova. Indeksi, mahom uvezane knjige raznih formata i veličina, donose građu po predmetu, po kraju ili državi, po osobama, po biskupijama, kronološki i alfabetski. Stariji se indeksi vode po papama, godine se uvode samo pontifikata, alfabetskim redom uvodi se građa ili po osobama ili po kraju. Indeksi su svi numerirani: numeracija ide od broja 1 do 436, od 445 do 681, od 685 do 730, od 1001 do 1136 i od 1165 do 1174. Broj je indeksa u stalno porastu. Zatim ima više desetaka kutija kartotečnih podataka (Schedario Garampi). Na drugom katu u fazi su sređivanja razna pomagala i kartoteke za bogat fond Državnog Tajništva od 1816. godine na dalje. Istraživačima i korisnicima građe stalno su na raspolaganju uprava i personal Vatikanskog arhiva.

Korištenje i pristupačnost građe

Čitaonica Vatikanskog arhiva otvorena je za istraživače radnim danima od 8,30 do 13,30 sati. Vatikanski je arhiv zatvoren za korisnike od 16. srpnja do 15. rujna svake godine. Građa je pristupačna do srpnja 1903. godine. Građu mogu dobiti jedino ozbiljni istraživački koji uz pasoš treba da pokažu pismenu preporuku neke znanstvene ustanove kao Akademije, Historijskog arhiva, kojeg fakulteta ili lokalnog biskupa. Dnevno se mogu dobiti 2 do 3 kutije građe. Arhiv posjeduje vlastiti fotolaboratorij koji po narudžni snima građu u raznim tehnikama.

Adresa: Archivio Segreto Vaticano, CITTÀ DEL VATICANO
Telefono 698-334

Državni arhiv grada Rima

Godine 1871. osnovan je Državni arhiv grada Rima gdje se čuva velika količina građe više centralnih ustanova i dikastera Papinske države. Najvažniji je Arhiv Apostolske Komore (Camera Apostolica) ili Komorni arhiv (Arhivio Camerale) od XIV stoljeća dalje. Ovaj arhiv ima tri dijela i na desetke tisuća svežnjeva, volumena i registara građe. Građa prvoga dijela odlagana je uglavnom po provenijenciji, drugoga po predmetu, trećega po mjestima, pokrajinama i državama.

Postoji serija svežnjeva spisa zvana Sirane države (Paesi stranieri), gdje ima spisa koji se odnose na Dalmaciju (1434-1462), na Bečku nuncijaturu (Nunziatura di Vienna), na Riječki (Fiume) i Zadarski (Zara) konzulat. Međutim najveći dio izvora za povijest raznih država, pa i Riječke regije pomiješani su sa spisima Papinske države i bilo koje države ili pokrajine svijeta odlagani bilo po predmetu, bilo kronološki, bilo po osobama. Granične godine dokumenata Papinske države čuvanih u Državnom arhivu grada Rima idu od 883. do 1870. godine.

Čitaonica je otvorena radnim danom od 9 do 13,30 sati i nekim danima i od 16,30 do 19 sati. Istraživački mogu dobiti za konzultaciju sumarne i analitičke inventare gotovo svih 600 fondova građe Državnog arhiva grada Rima.

Adresa: Archivio di Stato di Roma, Palazzo della Sapienza, Corso del Rinascimento 40, Roma, Italia.

Tel. 65-52-34 i 65-38-23.

Arhiv Kongregacije de Propaganda Fide

Arhiv Kongregacije de Propaganda fide (Archivio della S. Congregazione di Propaganda Fide) nije deponiran u Tajni vatikanski arhiv, nego se čuva samostalno kod tvorca kao historijski arhiv u vremenu od 1622. do 1893. godine. Za opće spise kažu, da se teško snaći u tom „velikom moru (mare magnum)“. Građa se dijeli na tri dijela s mnogo grupa, serija i podserija. U prvoj seriji drugoga dijela ima građe koja se odnosi na Bosnu (1647-1892), Dalmaciju (1638-1892), Grke u Hrvatskoj, Dalmaciji, Slavoniji, itd. (1642-1845), Srbiju (1669-1892), Makedoniju i Crnu Goru (1640-1892), Poreč (1626 dalje).

Čitaonica je otvorena radnim danom od 9 do 13 sati. Arhiv je zatvoren u kolovozu i rujnu. Za čitače važi pravilnik Vatikanskog arhiva.

Adresa: Archivio della S. Congregazione di Propaganda Fide, Piazza di Spagna 48, Roma, Italia. Tel. 686-941.

BISKUPIJSKI ARHIV U TRSTU

Arhivska građa ovog fonda lijepo je, kronološki i predmetno složena u kartonskim kutijama na metalnim regalima u trim prostorijama, dok se četvrta uređuje.

Od starije građe ima svega nekoliko kutija raznih spisa koji idu od 1500. do 1770. godine, po koji urbar s popisom biskupovih dobara od 1400. godine dalje i nešto starijih pergamena i dijelova pergamena.

Za vrijeme ukinuća Tršćanske biskupije 1788. i njenog ponovnog uspostavljanja 1791. godine zameo se svaki trag građi ovoga fonda. Državne su vlasti bile pružile arhiv s namjerom i odlukom da ga otpreme u novoosnovanu biskupiju u Gradiski (Gradisca). Arhiv je nestao negdje na putu ili je završio na drugom mjestu slično kao i pićanski biskupijski arhiv.

Novija građa datira od 1774. godine dalje. Neka godišta imaju i do deset kutija građe. Dekanatska građa započinje s godinom 1770. Školski spisi idu od 1806. do 1945. godine.

Nakon ponovnog uspostavljanja Tršćanske biskupije dospjelo je u ovaj fond nešto građe iz ukinute Pićanske biskupije od 1770. do 1778. godine i nešto više iz Novigradske u vremenu od 1630. do 1830. godine.

Građa je pristupačna uz pismenu preporuku za čitača i dozvolu sa strane Ordinarija. Vrijeme za proučavanje građe: radnim danom od 10 do 12 sati i po dogovoru s arhivistom i po podne.

Adresa: Archivio diocesano, Via Cavana 16, Trieste, Italia. Tel. 64-635.

Opaska

U Kaptolskom arhivu u Trstu (Archivio capitolare) ima građe koja se odnosi na pojedine krajeve Riječke regije.